

Становништво словенског поријекла у Албанији

Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Цетињу
21, 22. и 23. јуна 1990. године

Историјски институт СР Црне Горе

Посебна издања

Припремни одбор: Јован Р. Бојовић, Новица Вукославчевић, Драган Вукчевић, Мирчета Ђуровић, Владо Ивановски, Радојица Лубурић, Радоје Пајовић, Момчило Пејовић, Милош Радуловић, предсједник, Новица Ракочевић, секретар, Славко Станишић, Никола Тасић, Марко Цамај

Уредник: Јован Р. Бојовић

Примљено на сједници Научног вијећа Историјског института СР Црне Горе 8 фебруара
1991

Титоград (= Подгорица), 1991.

Jovan F. Trifunoski

Moskopolje - uništena hrišćanska varoš u Albaniji

I

U jugozapadnom delu Balkanskog poluostrva, tačnije u gornjim delovima južno-albanskih i grčkih reka, nalazi se prostrana planinska celina čiji su veći delovi Gramos - 2213 m, Ostrvica 2352 m, Tomor - 2417 m i Grabova -2373 m. Ta planinska celina ima široke površi različitih nadmorskih visina. Odlikuje se raznovrsnom vegetacijom, obiljem prirodnih lepota, klisura i dolina. U takvoj prirodnoj sredini čovek se prilagođavao na razne načine. Stočarstvo, karavanski saobraćaj, trgovina i pojedini karakteristični zanati bili su vodeće grane privrede.

Zapadno od Korčanske kotline, u današnjoj južnoj Albaniji, na pomenutoj planinskoj celini izdiže se površ nadmorske visine od 1300 do 1400 m. To je u gornjem delu sliva reke Devoli. U centru te površi, a levo od jedne rečice, nalazi se Moskopolje ili Voskopoja, sada mali zdravstveno-lečilišni centar za smeštaj plućnih bolesnika. Uglavnom je bez stalno naseljenih stanovnika. Međutim, ranije to je bila velika i poznata uglavnom cincarska varoš.

Mesto, na kome je nastalo Moskopolje, sa geografskog gledišta nije podesno za razvitak velikog naselja. Nije ispunjen skoro nijedan uslov koji je potreban za opstanak i razvitak značajnijeg naselja. Nije bilo zemlje za obrađivanje, a pristup iz okolnih nižih oblasti nije povoljan. I da je bilo saobraćajnih veza one u prošlosti, naročito pod turskom vladavinom, nisu bile sigurne.

Međutim, Moskopolje je imalo samo jednu dobru stranu, koja je u ranije vreme savladavala sve negativne. Kako je rečeno, mesto je bilo teško pristupačno, pa radi toga bilo je sigurnije. U nesigurnim vremenima njegovi stanovnici kao i stanovnici nekih drugih naselja tražili su sigurna mesta, ne obzirući se da li takvo mesto ima sve uslove za razvitak. Nisu dakle geografski faktori odlučivali prilikom postanka Moskopolja, već su jedino odlučivali istorijski faktori. Ima sličnih slučajeva u istoriji razvitka i drugih naselja. U srednjem veku i pod turskom vladavinom takvih primera imalo je više.

II

Ne zna se tačno kada je osnovano Moskopolje. Njegova bliža okolina je prostor čovekovog delovanja od najstarijih vremena. Ostataka materijalne kulture ima iz doba Rimljana do 395. godine, i iz vremena Vizantije. Razni arheološki ostaci, naročito stara groblja, zatim geografska imena mogu se rastumačiti kao ostaci rimske i grčke vladavine. Naselje je izdržalo i buru velikih seoba na Balkanskom poluostrvu. Ali najstariji istorijski pomen Moskopolja potiče tek iz XIII veka, da bi krajem XVII i u XVIII veku postalo glavna varoš, središte cele današnje južne Albanije.

Po prirodnim i privrednim osobinama navedeno balkansko planinsko područje moglo je biti uglavnom oblast cincarskih stočara. A poznato je da su Cincari (Vlasi) ili Aromuni staro romanizovano stanovništvo. Tu su živeli u Starom veku i tokom Srednjeg veka: sve podseća na daleku prošlost. U navedenoj oblasti Cincari su stanovali i docnije. Njihovi stočari sa stokom leto su provodili na planinskim suvatima, dok su se zimi spuštali u primorske ravnine na zapadu kraj Jadranskog mora - to je oblast Musanija, na jugozapadu kraj Jonskog mora - to je oblast Epip, i na jugoistoku kraj Egejskog mora - to je oblast Tesalija.

U severoistočnom delu navedene planinske celine krajem XVII i u XVIII veku Moskopolje se naglo razvilo i postalo značajno gradsko naselje. Ležalo je na visoravni, koja je deo susedne planine Ostrovice. Naselje je bilo izduženo u pravcu JZ-SI i okrenuto jugoistoku. Usled znatne nadmorske visine, odlikovalo se sa prirodnim lepotama okoline i zdravom klimom. Kako je i napred navedeno Moskopolje je imalo povoljan položaj i sa strateške tačke gledišta.

Planinski reljef predstavljao je smetnju u saobraćaju. Treba se popeti nekoliko stotina metara iznad navedene Korčanske kotline, uz njenu zapadnu stranu, da bi se došlo do Moskopolja. Nema skoro ni jednog pravog puta. Putevi koji postoje su kameniti i slabo održavani. Glavnija saobraćajna veza vodi u grad Korču, ali i taj put bio je nezgodan radi velikog pada, odnosno uspona. Zato niko nije mogao trajnije boraviti u ovom izolovanom naselju sem pravih stočara, trgovačkih kiridžija i pečalbara. Dobija se utisak da su Cincari položaj naselja izabrali upravo zbog toga da bi uglavnom oni tu živeli.

Kako je rečeno, Moskopolje je po postanku staro uglavnom cincarsko naselje. I sa padom pod tursku vlast u XV veku ono nije izmenilo svoje staro stanovništvo. Stanovništvo je činilo uglavnom jednu etničku celinu. Ali ne znamo veličinu naselja tokom prve polovine osmanlijske vladavine. Njegovo brže razvijanje započelo je tek krajem XVII veka. Razvijalo se na račun okolnih takođe cincarskih naselja - Šipiske, Nikolice i drugih. Vrhunac prosperiteta Moskopolja pada između 1750. i 1769. godine kada je u njemu bilo 12.000 domaćinstava sa oko 50.000 stanovnika. Postalo je najveće naselje planinske oblasti u jugozapadnom delu Balkanskog poluostrva. Bilo je jedino veliko urbano naselje na planinskoj visini. Stanovništvo se brojčano povećalo prirodnim priraštajem najstarijih porodica i pomoću novih doseljavanja.

Skoro svi stanovnici Moskopolja etnički su bili Cincari, ali jedan njihov deo bio je u tom smislu pogrčen što su znali grčki jezik i što su bili u vizantijskom smislu jako odani pravoslavnoj crkvi i ponosili se jelinskom istorijom. Grčki jezik kod Cincara na putovanjima postao je dominantan, Zbog toga je ovaj grad u XVIII veku važio kao centar grčke kulture i grčke nacionalne ideje. Osim Cincara Moskopolje je imalo i nešto pravih Grka i Slovena. Svi su živeli zavidnim životom ne dolazeći nikad u sukobe. A okolna niža područja dalje od Moskopolja, kao na primer Korčanska kotlina i drugi krajevi, su imali albansko, slovensko i pravo grčko stanovništvo.

Oko Moskopolja nema zemlje za obrađivanje i ljudi nisu mogli živeti od svojih agrarnih proizvoda. Samo pojedini stanovnici išli su sa stokom na zimovanje. Zato radi zarade

mnogi su išli u razna druga mesta i bili su snalažljiviji nego stanovništvo okolnih oblasti albansko i slovensko. Moskopoljci su se rado odavali naročito pomenutom trgovačkom kiridžiluku i imali vlastite karavane konja. Kupovali su po gradovima Ohridu, Bitolju, Lerinu, Elbasanu, Beratu, Draču najpotrebnije stvari, na primer, žito, brašno, so, ulje, tkanine, sapun, soljenu ribu, mirođije. Robu su prodavali i po drugim gradovima i selima. Postali su posrednici između naselja i krajeva različitim po osnovnim privrednim karakteristikama. Na čestim putovanjima Moskopoljci su stekli dosta poslovnih prijatelja i poznanika. Bili su laki u hodu, a brzi i neumorni u radu.

Tako su stanovnici Moskopolja važili kao vešte kiridžije, trgovci, zanatlije i po tome su uživali osobiti glas. Vraćajući se u svoj grad unosili su novine u kuće i podigli imovinu - postali su najimućniji ljudi. U kućama sa po nekoliko odeljenja imali su dosta nameštaja i nakita. Dodir sa Albancima kod Cincara nije razvio ratničke osobine i zato u kućama od oružja nije bilo skoro ništa.

Kao veliko i napredno središte Moskopolje je postalo sedište vladike (beratskog). Zatim postojala je istaknuta gpčka škola, a oko 1730. godine osnovana je štamparija u kojoj su objavljene mnoge grčke, ali i cincarske knjige. Moskopolje je važilo i kao žiža verskog i kulturnog života cincarskog življa. U njemu je bilo više uglednih ličnosti. Moskopoljci su imali dućane i hanove u drugim gradovima. Grad Bitolj je bio manje mesto u poređenju sa Moskopoljem. Njemu je mogao konku risati jedino grad Serez.

O bogatstvu i ugledu Moskopolja svedoče očuvana narodna tradicija i pojedine narodne pesme. Imalo je dućane i magaze sa trgovcima i zanatlijama. Navodi se da su veoma cvetali ovi zanati kujundžijski, kovački, zidarski, hlebarski, kožarski i mesarski. Grad je bio poznat i kao veliko tržište za otkup stoke i stočarskih proizvoda. U Moskopolju, naročito u okolini, bilo je nekoliko crkava i manastira (Sv. Bogorodica, Sv. Petka i dr), kulturna dobra od posebnog značaja, Kod njih je narod održavao sabore. U hramovima nalazili su se umetnički predmeti raznih vrsta.

Kako je u detaljima u XVIII veku izgledalo Moskopolje nije poznato. Sa jedne očuvane umetničke slike iz tog doba vidi se da je središni deo varoši bio ograđen zidovima i ukrašen jablanovima. Imalo je kuća koje su spadale u red najlepših građevina toga vremena. Izvan zidina bila su predgrađa. Na istoj slici označene su i dve crkve. Slika je objavljena u poznatoj knjizi našeg istoričara D. Popovića: O Cincarima, izdatoj u Beogradu 1937. godine (str. 35).

Zna se i to da su moskopoljske kamene jednospratne i dvospratne kuće sa dosta prozora bile zbijene; ulice popločane i čiste. Kako se pripoveda, to je bila veoma uređena varoš sa vidljivim uticajima grčkomediteranskim. Postojao je vodovod u kome je voda za brojne zidane česme na raskršćima tekla kroz zemljane cevi. Sa tri strane oko Moskopolja je planinski okvir, visok 1640. i 1602 m. Zbog svega toga ovo naselje zapisano je kao "slavno Moskopolje".

Međutim, turska država i istaknuti Albanci u njoj službi podsticali su muslimansko albansko stanovništvo na verski rat protivu slovenskih i cincarsko-grčkih pravoslavnih hrišćana. Zato su na teritoriji današnje Albanije i šire od nje, Albanci započeli i vodili dugi verski rat. Reč je o korišćenju vere kao militantnog sredstva u cilju eliminisanja drugih etničkih zajednica različite vere.

1) Već 1769. godine desio se prvi sudbonosni događaj u životu Moskopolja. Te godine ruska Pomorska ekspedicija pod Aleksandrom Orlovim pomagala je grčki ustanak na Peloponezu. Ali se sukob sa Turcima završio grčkim neuspehom. Kod Moskopolja takođe je postojala živa želja za slobodom pa je pomenute godine stradala i njihova varoš. Kako izgleda stanovnici Moskopolja bili su u nekoj vezi sa navedenim događajem na Peloponezu. Nesakriveno su ispoljavali nezadovoljstvo protivu dugotrajne turske, odnosno muslimanske vladavine. A to su jedva dočekali muslimanski Albanci, takozvani Toski. Od njih se ovaj hrišćanski i nealbanski grad branio, ali nije mogao odoljeti napadima. Cincari nisu bili dovoljno ratoborni da se odupru nasilju. Moskopolje je bilo veoma opljačkano i uništavano. Potpuno su opljačkane bogate kuće, radnje, magaze. Bilo je i ubistava.

Stanovništvo je potražilo spas u bekstvu. Zauvek je emigrirala jedna polovina življa. Iseljenici u paničnom bekstvu rasuli su se na razne strane, najviše po evropskim gradovima Turske i to u Makedoniji, Srbiji i Bosni. Neki su prešli na teritoriju Austrije, u važna središta kraj Dunava i Save. Većina tih Moskopolja zadržala se u Zemunu i Novom Sadu.

Pokušaji da se vrati značaj Moskopolja iz vremena pre navedene 1769. godine nisu uspeli. Naselje nije dobilo nove stanovnike da mu povrate život i obnove ono što je propalo. Nije bilo ni potrebne sigurnosti. Grad je naglo oslabio, a opala su i druga planinska cincarska naselja. Usled nepovoljnih društveno-političkih prilika u tom delu Poluostrva naglo su opali kiridžiluk, trgovina i staro cincarsko stočarstvo. Život je bio pun nesigurnosti i veoma je smanjena bezbednost na putevima.

2) Nije nam poznato kako je došlo do drugog razaranja Moskopolja 1788. godine. To se desilo nakon 19 godina iza prvog napada. Deo naroda i posle toga ponovo se odao radu i ostao na tom mestu.

3) Međutim, treće i definitivno stradanje grada izvršeno je 1821. godine. To je u vezi sa borbom protiv grčkih ustanika. Napad na Moskopolje izvršio je polunezavisni gospodar Ali-paša Janjinski (1741-1822. g.) sa albanskim odredima. I poreklo pomenutog paše je albansko - iz mesta Tepelini na jugu Albanije (okolina Berata). Do navedene 1821. godine Moskopoljci su održavali političke veze i sa oslobođenom Srbijom gde je bilo njihovih iseljenika. Kuće, trgovine i hrišćanski hramovi su porušeni, mnogi ljudi poubijani, neki odvedeni kao roblje, naročito žene. Muslimanski zulumi nad hrišćanima bili su grozni.

Preživeli stanovnici shvatili su da im ništa drugo ne može pomoći, pa su svi otišli tamo gde su imali sunarodnike iz 1769. i 1788. godine. Dosta ih je otišlo u oslobođenu Srbiju. Tada je uglavnom prestao život Moskopolja.

Za period dug 52 godine varoš je bila tri puta napadana i razarana. Iseljenici su sa sobom poneli neke svoje svetinje - ikone, krstove, sasude, knjige. Zato se pojedini umetnički predmeti iz Moskopolja nalaze u muzejima drugih gradova. Na primer, u Muzeju Srpske pravoslavne crkve u Beogradu čuva se "ripida", rad Georgija Argira, moskopoljskog kujundžije iz 1724. godine.

IV

Godine 1875. doznajemo da je Moskopolje imalo svega 150 siromašnih i malih porodica, što prema stanju od pre što godina (1769. g. - oko 12.000 domaćinstava) predstavlja katastrofalno smanjenje. I tada je bilo straha za ličnu i imovnu bezbednost. Naselju više nisu vraćeni normalni uslovi života i zato između dva svetska rata ono nije postojalo.

Od muslimanskih albanskih Toska stradala su i druga hrišćanska cincarska i slovenska naselja u široj okolini Moskopolja. Sve se izmenilo. Ta naselja zvala su se: Šipiska, Likotop, Nikolica, Fuša, Klisura, Gopeši, Opar i, Blace, Pljasa, Ljanga, Krušova itd. Udaljena su od Moskopolja po jedan, dva i tri časa hoda. Retko se na Balkanskom poluostrvu može naći druga oblast u kojoj su hrišćani toliko stradali od albanskih muslimana kao ovde. Ne može se ustanoviti da li su se neka okolna sela kasnije obnovila ili se danas drukčije zovu.

Moskopolje nije napredovalo ni po prestanku turske vladavine 1912. godine. Ostalo je na teritoriji nove države Albanije, koja na hrišćansko-pravoslavni živalj ne samo cincarski, već i slovenski i grčki, nije gledala povoljno. Zatim blizina albansko-grčke granice na istoku i blizina albansko-jugoslovenske granice na severoistoku takođe je imala nepovoljan uticaj. Od pomenute godine prekinuta je saobraćajna i privredna jedinstvenost jugozapadnog dela Balkanskog poluostrva, jep je jedna geografska celina razlomljena na tri strogo izdvojena dela.

Državne granice razbile su na tri dela i etničku oblast u kojoj je bilo najviše hrišćanskog cincarskog stanovništva. Uži Moskopoljski kraj sada je periferni kutak južne Albanije i preko njega ne vodi nikakva značajna komunikacija. To je najzabačenije područje Balkanskog poluostrva, pa je i položaj Moskopolja po okončanju turske vladavine ostao sasvim nepovoljan. Jedino je y susednoj Korčanskoj kotlini na istoku napredovala varošica Korča, udaljena od Moskopolja oko 20 km.

Ostaci mnogobrojnih napuštenih zgrada u Moskopolju postepeno su se rušili kroz čitav XIX i XX vek. Najduže se poznaju delovi javnih građevina ovog danas izumrlag hrišćanskog grada. Među ruševinama, kako je i napred rečeno, postoji samo jedan zdravstveno-lečilišni centar za smeštaj plućnih bolesnika. Stalno naseljenih stanovnika nema. I okolina Moskopolja uglavnom je pusta. Priroda je dala ovom mestu uslova i za turističku privredu, koja takođe ne postoji.

V

Kao što se iz navedenog vidi: Moskopolje, izumrla varoš u Albaniji, predstavlja vrlo karakterističan primer velikog hrišćanskog naselja, koje je krajem XVII i kroz veći deo XVIII veka dostiglo kulminaciju prosperiteta. Zatim je krajem XVIII i početkom XIX veka ovo naselje doživelo potpunu propast: razorili su ga muslimansko-albanski napadači. Ruševine Moskopolja su trag jednog veoma nepovoljnog minulog razdoblja u istoriji jugozapadnog dela Balkanskog poluostrva. Stariji ljudi u razgovoru mnogo žale što je do svega toga došlo.

Posle razaranja Moskopolja i njemu okolnih cincarskih naselja agresivni muslimanski Albanci nezadrživo su nadirali i dalje na Istok šireći se u druga hrišćanska naselja, većinom slovenska. Usled toga, za poslednjih dve stotine godina (1769-1990. g.), centri oslabljenih hrišćanskih područja brzo su se pomerali sa Zapada na Istok.

Literatura i napomene:

1. G. Weigand: Die Aromunen, Band I, Leipzig 1895.
2. J. Cvijić: Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, knj. III, Beograd 1911.
3. J. Cvijić: Raspored balkanskih naroda, Glasnik Srpskog geografskog društva, sv. 2, Beograd 1913.
4. D. Popović: O Cincarima, Beograd 1937.
5. J. Trifunoski: Varošica Kruševo, Glasnik EI SANU, sv. IV-VI, Beograd 1957.
6. J. Trifunoski: Cincarska naselja u Makedoniji, Geografski horizont, 6r. 3, Zagreb 1959.
7. J. Trifunoski: Korča - grad u Albaniji, Zemlja i ljudi, sv. 38, Beograd 1988
8. U našoj zemlji nalazio sam potomke iseljenika iz Moskopolja i iz njegove okoline. Bili su u Bitolju, Kruševu, Ohridu. Kod njih sam slušao predanja o njihovoj starini. Podatke iz tih predanja izložio sam i u ovom radu.
9. U više gradova u Makedoniji Cincari su osnovali posebne tzv. Vlaške mahale - u Velesu, Ohridu, Resnu itd.
10. Iseljeni Cincari iz moskopoljskog naselja Gopeši osnovali su veliko selo Gopeš kod Bitolja.